

Cinara Məmməd qızı Qəhrəmanova³²
**AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ELLİPTİK CÜMLƏLƏR EMOSİONALLIĞIN
İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ**

Danışıq dilinin ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri emosionallıqdır. Gündəlik həyatda fərdlər arasında ünsiyyət təkcə fikir və məlumat mübadiləsi ilə məhdudlaşmır, həm də müəyyən duyğu, hiss-həyəcan, emosiyalarla müşayiət olunur. Emosiya vasitəsilə həm öz hisslərimizi ötürür, həm də həmsöhbətimizə təsir edərək onu hər hansı bir hərəkətə, davranışa sövq edir, onda arzulanacaq reaksiyanı oyatmağa çalışır. Emosional söz, ifadə və cümlələr nitqimizi daha zəngin, rəngarəng və mükəmməl edir. Bundan əlavə, Azərbaycan dili digər dillərlə müqayisədə daha emosional və ifadəlidir ki, bu da dilin bütün səviyyələrində emosiyaradıcı və qiymətləndirici məna kəsb edən fonetik, leksik və qrammatik vasitələrin çoxluğundan irəli gəlir.

Emosiyalar şüurun və dilin motivasiya əsası olduğundan fərdlərin emosiyasız ünsiyyəti qeyri-mümkündür. Bu baxımdan insanların duyğularının öyrənilməsində başlıca mənbə olan, emosiyaları təyin, ifadə, təsvir, şərh, təqlid edən, stimullaşdıran, təsnifləndirən, strukturunu formalaşdıran, onların linqvistik manipulyasiyası və modelləşdirilməsi üçün vasitələr təklif edən dilin özüdür. Hər hansı bir dil bu dil mədəniyyətinin daşıyıcılarının mənəvi dünyasının emosional mənzərəsini əks etdirməklə yanaşı, duyğuların öyrənilməsi üçün həm obyekt, həm də vasitə rolunu oynayır. Emosiyalar təkcə linqvokulturoloji situasiyalardan yaranmır, həm də müəyyən situasiyaların yaradıcısı mövqeyində də çıxış edir.

Dilçilik ədəbiyyatında bəzən “emosionallıq” və “ekspressivlik” kateqoriyaları eyniləşdirilir və bu iki termin mütləq sinonimlər kimi qəbul edilir. Lakin bu kateqoriya ifadəli nitqin bir-birindən öz səciyyəvi cəhətlərinə görə fərqlənən iki ən mühüm komponentdir. Ekspressivlik ünsiyyət prosesində danışanın nitqin məzmununa və adresata münasibətində subyektiv yanaşmanın ifadə vasitəsi kimi çıxış etmək qabiliyyətini təmin edən dil vahidlərinin semantik və üslub xüsusiyyətlərinin məcmusudur. “*Ekspressiya nitqin obrazlılıq, emosionallıq keyfiyyətidir. Nəvaziş, zarafat, istehza, rişxənd, bəyənməmə, xoşlamama, laqeydlilik, etinasızlıq və s. ifadə edən sözlər ekspressiv leksika adı altında qruplaşdırılır*”. [1, s. 27] Emosiya və ekspressivliyin ifadə vasitələrinə dilin bütün səviyyələrində (fonetika, leksika, morfolojiya, sintaksis, mətn dilçiliyi) rast gəlinir. Dildə bu mənalara yaratmaq üçün müxtəlif linqvistik vasitələrdən istifadə olunur. Məqalədə Azərbaycan dilində emosionallığın sintaktik səviyyədə ifadəsində elliptik cümlələrin rolundan bəhs ediləcəkdir.

Dilin sintaktik quruluşunda özünəməxsus mövqeyə və çoxçeşidli funksiyalara malik olan elliptik cümlələr uzun müddət həm dünya, həm də Azərbaycan dilçiliyində tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Ş.Balli, V.Makarov, A.Martine, N. Valgina, A.Şerba, T.Starodubova, O.Axmanova, Azərbaycan dilçilərindən Z.Budaqova, Ə.Abdullayev, B.Xəlilov, A.Qurbanova, A.Məhərrəmov və b. öz tədqiqatlarında sadə və mürəkkəb quruluşlu elliptik cümlələrdən bəhs etmiş, bu mövzuya müxtəlif aspektlərdən yanaşmış, elliptik cümlələrin yaranma və fəaliyyət qanunauyğunluqlarını müəyyən etməyə, xarakterik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Onlardan bir qismi elliptik cümlələri yarımqıq cümlələrin bir növü kimi, digər qismi isə ayrıca bir kateqoriya kimi qəbul etmişlər.

O.Axmanovaya görə, elliptik cümlələr, geniş bütöv cümlələrdən fərqli olaraq, müəyyən üzvləri ixtisar olunmuş, konkret dil situasiyalarında, məsələn, daha çox sürətli dialoji nitqdə istifadə olunan sintaktik vahidlərdir [2, s. 94].

Z.Budaqova elliptik cümlələri feili bəzən də ismi xəbəri buraxılmış yarımqıq cümlələr kimi təqdim edir. Xəbərin buraxılması müəyyən bir məqsədə, məsələn, danışanın işin icra yerini, səbəbini, zamanını və s. nəzərə çatdırmaq istəyinə görə həyata keçirilir. Müəllifin fikrincə, bu tip cümlələrdə buraxılmış üzv, yəni xəbər ya cümlənin özünü, ya da həmin cümlənin daxil olduğu mətnin ümumi məzmununa əsasən bərpa edilir. Elliptik cümlələr əsasən danışanın məqsədindən asılı olaraq, əmr, xahiş, təkid, çağırış, yalvarış, əzizləmə, alqış, nifrət, qarğış və s. kimi mənalara ifadə etmək üçün işlədilir [3, s. 14].

Elliptik cümlələrin semantik-struktur xüsusiyyətlərini araşdıran tədqiqatçı A.Qurbanova göstərir ki, “*elliptik cümlələrin semantik strukturunun formalaşması onların tipikləşmiş ünsiyyət situasiyasına daxil olması nəticəsində baş verir. Bu cür cümlələr özlərinin spesifik struktur sxemləri ilə konsituativ linqvistik vahidlər kimi çıxış edir. Danışıqda elliptik cümlələr dildənkənar gerçəklik situasiyası ilə bağlılıq nümayiş etdirir, onların semantikasi kommunikativ, situativ-istiqaamətli, üstəlik mürəkkəb xarakter daşıyır*” [4, s. 258].

Bu məsələ ilə bağlı tədqiqatçılar arasında mövcud olan fikir ayrılığına baxmayaraq, onların, demək olar ki, hamısı elliptik cümlələri xarakterizə edərkən onları bir və ya bir neçə üzvü cümlənin məzmununa xələl gətirmədən buraxılan və kontekstə görə asanlıqla bərpa edilən cümlələr kateqoriyasına daxil etmişlər.

Elliptik cümlələrdən dialoji nitqdə geniş şəkildə istifadə olunur. Bu cür konstruksiyalar tərəfdaşların bir-biri ilə adekvat ünsiyyətinə mane olmur. Dinləyici və danışan olaraq tez-tez rollarını dəyişən tərəfdaşların ünsiyyətində yaranan rahat atmosfer onların fikirlərini qurarkən sintaktik qanunlara o qədər də ciddi əməl etməmələrinə imkan yaradır. Nəticədə, onlar nitqin daha sürətli və qənaətli olmasını təmin etmək məqsədilə elliptik cümlələrdən istifadə edirlər. Bu cümlələrdə ellipsisə uğrayan sözlərin üzərinə düşən semantik yük daha da artır ki, bu da kommunikativ deyil, emosional planda təzahür edir. Ellipsis danışanın öz fikrini ifadəsində qərarlılığı və ya tərəddüdü, daha az söz sərf etmək və nəhayət, həmsöhbətində təsirli, intensiv emosiya yaratmaq istəyi ilə də izah oluna bilər ki, bu da fikrin natamam, parçalanmış ifadəsinə gətirib çıxarır. Güclü bir emosiyanın təsiri altında danışan həmişə öz duyğularının uyğun şifahi ifadəsini tapa bilmir, buna görə də belə

³² Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan dili kafedrası dosenti chinara83@gmail.com

vəziyyətlərdə nitq çox vaxt qeyri-müntəzəm, sxematik xarakter daşıyır. Bu zaman yalnız həmsöhbəti həyəcanlandıran, onda emosional vəziyyətlər yaradan əsas məqamlar diqqətə çatdırılır. Emosiya, elliptik cümlə tərkibindəki qalan bütün sözləri öz təsiri altına alaraq onda psixoloji vəziyyətə uyğun intonasiya yaradır. Nəticədə, elliptik cümlə bütövlükdə danışanın duyğu və düşüncələrinin emosional mənzərəsini yaratmağa xidmət edir. Məsələn, aşağıdakı nümunədə hökmdarın heyrət, çəşqinlik, qəzəb, hiddət, qorxu, əzab kimi duyğuları eyni anda yaşadığının şahidi oluruz:

Elə bu anda şahzadə də kökündən qırılmış sərv kimi silkələnib arxasında dayanmış qara qulun qucağına aşdı:

– Zəhər? – hökmdarın sinəsindən vəhşi bir səs qopdu.

– Bəli, zəhər – deyə, Ballı qarı arxayınlıqla təkrar etdi.

Şah yerdə ilan kimi qıvrılan oğluna baxıb:

■ *Vəzir, əlac! – deyə qışqırdı.* [5, s. 147]

Cümlənin bu və ya digər komponentinin buraxılması cümlə üzvlərinin kommunikativ yükündən birbaşa asılıdır. Adətən, cümlənin tematik yükünü daşıyan üzvlər buraxılır. Bu üzvlərin tematik təbiəti onların cümlənin sonrakı hissəsində artıqlığa səbəb olduğu üçün təkrarlanmasına imkan vermir. Buraxılmış elementin bərpası iki şərtəndən irəli gəlir:

1. Mətn daxilində mətnin ümumi məzmununa görə hansı elementin çatışmadığı müəyyən edilir;

2. Cümlənin məzmununa uyğun olaraq, buraxılmış üzv bərpa edilir.

Elliptik cümlələr həm sadə, həm də mürəkkəb quruluşlu ola bilər. Məsələn: *Sənətkara belə sual? Siz savaşa, biz tamaşa.* Birinci cümlədə *verərlər* feili, ikincidə isə *başlayın* əsas və *edək* köməkçi feilləri ixtisara düşmüşdür. Bu cümlələrdən birincisi sadə, ikincisi mürəkkəb quruluşlu olsa da, hər ikisi predikatın ixtisarı ilə qurulmuş cümlədir və hər ikisində buraxılmış üzv cümlənin məzmununa uyğun olaraq bərpa edilə bilər. Daha öncə də qeyd etdiyimiz kimi, elliptik cümlələr sintaktik səviyyədə emosional və qiymətləndirici məna ifadə edir, həm də nitqdə dinamizm, təbii söhbət intonasiyası yaradır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunələrdən birincisinin mənası situasiyadan asılı olaraq heyrət, təəccüb, ironiya, təəssüf, ikincidə isə çağırış, təkid kimi emosional çalarlıqları əks etdirir. Xəbəri feilin əmr forması ilə ifadə olunan bu tip elliptik cümlələrin məzmunu çox vaxt quruluşundan asılı olmayaraq, ümumi şəxsə aid olur. Mürəkkəb cümlələr yüksək dərəcədə elliptikliklə xarakterizə olunur və belə cümlələrdə emosionallıq və ekspressivliyi daha qabarıq şəkildə çatdırmaq mümkündür.

Azərbaycan dilində elliptik cümlələr müxtəlif üzvlərin, əsasən xəbər olmaqla, mübtədə, tamamlıq, zərflilik, bəzən bu üzvlərin ifadə vasitələri olan söz birləşmələrinin müəyyən hissəsinin ixtisarı ilə yaranır. Qeyd etdiyimiz kimi, elliptik cümlələrə daha çox dialoji nitqdə yer verilir və yuxarıda göstərilən bütün elliptik cümlə modellərindən istifadə edilir ki, bu cümlələr də fərqli emotiv funksiyalar daşıyır. Onlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək.

1. **Mübtədəsi buraxılmış elliptik cümlələrdə.** Bu tip cümlələr qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr formasında olsa da, məzmununa görə onlardan fərqlənir. Qeyri-müəyyən şəxslə cümlələrdə işi icra edən şəxs məlum olmur və qrammatik cəhətdən onu bərpa etmək, yenidən cümlənin tərkibinə daxil etmək mümkün olmur. Elliptik cümlələrdə isə subyektlə məlum olur və cümlənin məzmununa uyğun olaraq buraxılmış mübtədə bərpa edilə bilər. Məsələn: *Bu qədər çalışıb-vuruşuram, yenə də ingilis dili fənnindən mənə 3 yazurlar. Dəfələrlə o zavoda müdiriyyət etsəm də, məni fəhlə kimi işə qəbul etməyiblər.* Cümlənin məzmunundan aydın olur ki, işi icra edən ingilis dili fənnini tədris edən müəllim və zavoda rəhbərlik edən şəxsdir. Zənnimizcə, belə cümlələr semantik baxımdan elliptik cümlənin tələblərini daha çox ödəyir. Canlı danışıq dilindən götürülən bu nümunələrdə təəssüf hissi, giley, şikayət, narazılıq kimi emotiv hallar özünü göstərməkdədir. Dilimizdə əsasən dialoji nitqdə istifadə olunan, mübtədəsi buraxılmış xüsusi tip elliptik nida cümlələri mövcuddur ki, onları emosionallıq baxımından “doymuş” cümlələr adlandırmaq olar. Belə cümlələr yüksək tonlu intonasiya ilə tələffüz edilir və onlar vasitəsilə həm sevinc, razılıq, şadlıq, həm də qəzəb, hiddət, narazılıq kimi emosiyaları çatdırmaq mümkün olur. Məsələn: *Əcəb eləmişəm! Lap yaxşı eləmişəm!*

2. **Tamamlığı buraxılmış elliptik cümlələrdə.** Tamamlığı ixtisara olunan elliptik cümlələr də dialoji nitq üçün xarakterikdir. Yersiz təkrarçılığı aradan qaldırmaq üçün bu tip cümlələrə dialoqda geniş yer verilir.

– *Yenə laboratoriyaya üçün avadanlıq ayırmışsınız, yenə gəlib götürmədilər.*

– *Sabah laboratoriyaya müdiri ilə görüşəndə tapşırıram.*

Dialoq nümunəsində ikinci cümlədə buraxılmış üzvləri bərpa etsək, cümlə *“Sabah laboratoriyaya müdiri ilə görüşəndə ona laboratoriyaya üçün ayrılmış avadanlıqları götürməyini tapşırıram.”* şəklində olacaq. Burada ellipsis təkrarçılığa yol verməyin qarşısını almaqla yanaşı, həm də dil qəanətinin məhsuldar vasitəsi kimi çıxış edir. Cümlənin məzmununda yenə narazılıq, şikayət, məmnun qalmamaq kimi psixoloji vəziyyətlərin emosional ifadəsinin şahidi oluruz.

3. **Zərfliyi buraxılmış elliptik cümlələrdə.** Bu tip elliptik cümlələrdə zərfliyin əsasən yer, səbəb, məqsəd kimi məna növlərinə aid olan sözlər buraxılır. Zərfliyi buraxılmış elliptik cümlələrdə də tamamlığı ixtisara düşən cümlələr kimi əsasən dialoqlarda daha çox müşahidə olunur. Məsələn:

1) Yer zərfliyinin ixtisarı:

■ *Sizin kənd də bir özgə aləmdir: təmiz havası, gur bulaqları, sıx meşəsi...*

– *Vətənə qayıdım, mütləq baş çəkəcəyəm.* [6, s. 319]

2) Səbəb zərfliyinin ixtisarı:

– *Gecə həkim çağırmaq lazım ola bilər... Həm də mən özüm tibb bacısıyam axı. Kömək lazım olar birdən.*

– *Əksinə, mən narahat olacağam. Gedin evə. – Qasımlı təkid etdi.* [7, s. 248]

3) Məqsəd zərfliyinin ixtisarı:

– *İndi nə etmək fikrindəsiniz, Qanbay müəllim? Düyünü necə çözəcəksiniz?*

– Əvvəl Aybikə ilə danışmaq istəyirəm. [6, s. 216]

Birinci cümlədə “kəndimizə” yer, ikincidə “sən burada qaldığın üçün” səbəb, üçüncüdə “düyünü çözmək üçün” məqsəd zərfliyi ixtisar olunub. Hər üç cümlədə buraxılmış üzvlər zərfliliyin müxtəlif mənə növlərinə aiddir və onların hər biri fərqli duyğuların: darıxmaq, həsrət, intizar, narahatlıq, şübhə kimi emosiyaların ifadəsi ilə müşayiət olunur.

4. Xəbəri buraxılmış elliptik cümlələr. Bu tipl elliptik cümlələr emosional-qiymətləndirici mənə daşıyan cümlələr arasında üstünlük təşkil edir. Belə cümlələr müsbət və ya mənfi emosiyaları əks etdirir və ixtisar olunan predikativ söz cümlənin ismi və ya feili xəbəri olur. Xəbəri buraxılan elliptik cümlələr sırasında tapmacalar, məsəllər, atalar sözləri, deyimlər, alqışlar, qarğışlar və s. kimi bir sıra folklor nümunələrinə də rast gəlinir. Məsələn:

Araz aşığından, kür topuğundan (axır) (Atalar sözü)

Dövşənə qaç, tazıya tut (deyir) (Deyim)

Qadan ürəyimə (gəlsin)! (Alqış)

Get, dalınca da bir daş (atılsın)! (Qarğış)

Tapı-tapı,

Kərki sapı.

Altı gülü (var).

Bes varpağı (var). (Tapmaca)

Digər üzvləri ixtisara düşən elliptik cümlələr kimi xəbəri buraxılmış elliptik cümlələr də dialoji nitqdə geniş şəkildə işlənir:

Bir gün dedilər, gərək bir adam tapıb mükafat verək. Kimə verək? Biri dedi:

—Filankəsə.

O biri özündən çıxdı:

—Sən elə nə olsa, filankəsi təklif edirsən, çünki sənin öz qarabağlındır. Ayıb deyilmi, filan dura-dura... [8, s. 475]

O çevrildi, əli ilə istiqaməti göstərdi:

— Bu tərəfə! [9, s. 68]

— Al, - devib, mənə bir bağlama Verdi, - Az qala. Yadımdan çıxmısdı. Ad günün mübarək! [9, s. 125]

Feili xəbəri buraxılmış elliptik cümlələrdə ixtisara düşmüş söz çox vaxt feilin əmr formasında olur. Bildiyimiz kimi, feilin əmr şəklinin özünün semantikasında emotivlik kifayət qədər güclüdür və hətta kontekstdən kənar da özlüyündə ifadə etdiyi əmr, xahis, təkid, təsviq, təklif, göstəris, məsləhət, nəsihət, təhrik, arzu, istək və s. kimi mənalar eyni zamanda mənfi və müsbət emosiyaların ötürücüsü funksiyasını da yerinə yetirir:

Ay-hay, küil ağılma, – dedi və güldü. – Tamam yadımdan çıxıb. Axı yuxarıda bir mərtəbə də var. [8, s. 263]

Surxay: – Göziün aydın, təbrik edirik, – dedi və tələsik çıxıb getdi. [8, s. 265]

– Sağ ol, gecən xeyrə, – dedim və uşaq kimi sevindim ki, indi Mədinə mənimlə "sən" deyə, onunla isə "Siz" deyə danışır. [8, s. 347]

– Ağz, qaragünə deyirəm, başıvın çarəsini qıl, şoğəribnən işin olmasın... – Qadam onun ağzına, başında ağıl olsaydı, gədəni onun– bunun qapısına salmazdı ki... [8, s. 374]

– Yox, bir dayan, tələsmə. Birinci tost sənin sağlığına. Mən çox şadam, çox, lap çox şadam ki, sən gəlmisən. [8, s. 377]

İri bir qovluğu Əvzə uzatdı: – Bunu da ki, verirəm sənə, əti sənin, sümüyü mənim. [8, s. 461]

İsmi xəbəri buraxılmış cümlələrdə ad bildirən sözlərlə yanası, predikativ sözlərlə ifadə olunan xəbər də ellipsisə uğrayır. Belə cümlələrin semantikasında emotivliki daha güclü olur. Bəzən nəzm dilində ifadəliliyi artırmaq məqsədilə xəbərin ifadə vasitəsinə qoşulan və predikativliyi təmin edən hissəciklər də ixtisar edilir:

Amma Moskvada da həyatımız ələ keçir. Yeni evdə üç otaqlı mənzil. Telefonu, altında qarajı, vannada qara kafel... [8, s. 361]

İnamı məhəbbət,

Andi həqiqət.

Onun nə dəhşətli taleyi vardı. [10, s. 64]

Varlığında eşqin dərin həsrəti,

Sanki yatmış duyğularım oyanır. [10, s. 81]

Elliptik cümlələrin xüsusi bir tipi də vardır ki, burada konkret bir üzv deyil, hər hansı bir mürəkkəb cümlə üzvünün ifadə vasitəsi olan söz birləşməsinin bir hissəsi ixtisara düşür. Belə cümlələr əksərən daha yüksək intonasıya tələb edir. həvəcan, tələs, təsvis, üsvən və s. kimi emosiyaların ötürücüsü rolunu oynayır. Məsələn: *Mənim ərim var. ailəm var. Mən özgənin arvadıyam, başa düşürsən, özgənin! O, sənin haqqın deyildi, mənim idi, mənim.* Göründüyü kimi, birinci cümlədə özgənin arvadı, ikinci cümlədə isə mənim haqqın birləşmələri cümlənin özək hissəsində tam şəkildə işləndiyi üçün ikinci hissədə nitqə qənaət və ya təkrarçılığa yol verməmək məqsədilə hər iki birləşmənin əsas sözü ixtisar olunub. Burada həm elliptik cümlənin quruluşu, həm də onun semantikasi yuxarıda qeyd edilən emosiyaların daha qabarıq şəkildə ifadə olunmasında mühüm rol oynayır.

Nəticə etibarilə, deyə bilərik ki, Azərbaycan dilində bütöv və yarımçıq cümlələr arasında bir növ aralıq mövqə tutan elliptik cümlələr bir tərəfdən yarımçıq cümlələr kimi qrammatik əlaqələrin pozulması ilə xarakterizə olunur, digər

tərəfdən adi yarımçıq cümlələrdən kontekstdən kənar və konkret nitq vəziyyətindən təcrid olunmuş halda belə öz anlaşılıqlığını qoruyub-saxlaya bilər. Bu xüsusiyyət onunla izah olunur ki, çatışmayan qrammatik əlaqənin ümumi mənası cümlənin mövcud komponentlərinin semantikasi ilə müəyyən olunur. Elliptik cümlələrdə tərkibcə semantik tamlıq təmin olduğu üçün onlar digər yarımçıq cümlələrdən daha müstəqildir ki, bu cümlələr əsasında sabit qrammatik modellər formalaşır. Başqa sözlə, ellipsis həm də üslubi vasitə kimi cümlənin az əhəmiyyətli və məlumatötürücülük xüsusiyyəti zəif olan üzvlərini onun tərkibindən çıxarır. Elliptik cümlələr nitqdə qənaət və emosionallığın ifadə vasitəsi kimi danışanın təbii nitqini canlandırması üçün kifayət qədər uğurlu konstruksiyadır.

Ədəbiyyat

1. Abbasliyeva, R.Z. Dildə ekspressivlik və emosionallığın verbal və qeyri verbal ifadə vasitələri / R. Abbasliyeva. – Bakı.–2018. –160 s.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. –Москва: Едиториал УРСС, –2006. –571 с.
3. Будагова, З.И. Эллиптические предложения в современном азербайджанском языке. // –Москва: Советская психология –1972, №5, –с.10–16
4. Qurbanova, A. Elliptik sözləmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. // –Bakı: Filologiya məsələləri, –2019. № 10, s.257–264
5. Əfəndiyev, İ. Seçilmiş əsərləri. [7 cildə] / İ.Əfəndiyev. – Bakı: ÇİNAR-ÇAP, –c.1. –2002, –448s.
6. Elatlı E.Ə. Adsız tablo / E.Ə.Elatlı. –Bakı: Elgün, –2013. –272 s.
7. Elatlı, E.Ə. Xəyanət / E.Ə.Elatlı. –Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, –2008. –336 s
8. ANAR. Əsərlər. [2 cildə] / Anar. –Bakı: Nurlan, –c.1. –2003. –578 s.
9. Hüseyni, X. Çərpləng uçuran / X.Hüseyni. tərç.ed., X.İsmayıl. – Bakı: Əli və Nino, –2011. –448s.
10. Nəbi Xəzri . Seçilmiş əsərlər.[2 cildə] / Nəbi Xəzri. –Bakı: Lider, –c.1. –2008. –248 s.

Açar sözlər: emosionallıq, yarımçıq cümlə, ellipsis, ekspressivlik, elliptik cümlə

Ключевые слова: эмоциональность, неполное предложение, многоточие, выразительность, эллиптическое предложение

Keywords: emotionality, incomplete sentence, ellipsis, expressiveness, elliptical sentence

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ELLİPTİK CÜMLƏLƏR EMOSİONALLIĞIN İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ

Xülasə

Bu günə qədər Azərbaycan dilçiliyində elliptik cümlələr, onların quruluş modelləri, ellipsisə uğrayan üzvə görə onların növləri haqqında dilçilik ədəbiyyatında müəyyən fikirlər irəli sürülsə də, bu tip cümlələrin müəyyən bir psixoloji vəziyyətdə insanın duyğu və düşüncələrinin ifadə vasitəsi kimi rolundan, onların emotiv funksiyalarından bəhs edilməmişdir. Elliptik cümlələr cümlənin bir və ya bir neçə əsas üzvünün, eləcə də quruluş elementlərinin (bağlayıcılar, hissəciklər) buraxıldığı, lakin bənzətmə, uyğunlaşdırma yolu ilə kontekstə, situasiyaya və ya cümlənin məzmununa görə asanlıqla bərpa oluna bilən cümlələrdir. Bununla yanaşı, emosional-ekspressiv çalarlığa malik olmaqla, mətnin komponentləri və emotiv vahidlərlə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində onlar müxtəlif konnotasiyalar qazanır. Məqalədə elliptik cümlələrin sintaktik səviyyədə emosional və qiymətləndirici məna ifadə etməsi, nitqdə dinamizm, təbii söhbət intonasiyası yaratması, müxtəlif emosiyaların ötürücüsü funksiyasını yerinə yetirməsindən bəhs edilir. Əsasən xəbər olmaqla, baş və ikinci dərəcəli üzvlərin, bəzən də mürəkkəb cümlə üzvlərinin ifadə vasitələri olan söz birləşmələrinin müəyyən hissəsinin ixtisarı ilə yaranan elliptik cümlə modelləri, onların dialoji nitqdə istifadəsi, emosiyaların ifadə vasitəsi kimi mövqeyi nəzərdən keçirilir.

ЭЛЛИПТИЧЕСКИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ

Резюме

Хотя в азербайджанском языкознании были выдвинуты некоторые представления об эллиптических предложениях, их структурных моделях и их типах по эллиптическому члену, роль таких предложений как средства выражения человеческих чувств и мыслей в определенной психологической ситуации и их эмоциональная функции не обсуждались. Эллиптические предложения – это предложения, в которых одна или несколько основных частей предложения, а также структурные элементы (связки, частицы) опущены, но легко реконструируются по аналогии, адаптации к контексту, ситуации или содержанию предложения. В то же время, имея эмоционально-экспрессивный тон, они приобретают различные коннотации в результате взаимодействия с компонентами текста и эмоциональными единицами. В статье рассматривается тот факт, что эллиптические предложения выражают эмоционально-оценочное значение на синтаксическом уровне, создают динамичность речи, естественную разговорную интонацию, выполняют функцию передачи различных эмоций. В частности, модели эллиптических предложений, образованных сокращением отдельных частей речи, являющихся средствами выражения главных и второстепенных членов, а иногда и членов сложносочиненных предложений, их употребление в диалогической речи, их положение как средства выражения эмоций.

ELLYPTIC SENTENCES IN AZERBAIJANI LANGUAGE EMOTIONALITY AS A MEANS OF EXPRESSION

Summary

Although some ideas have been put forward in Azerbaijani linguistics about elliptical sentences, their structural models, and their types according to the elliptical member, the role of such sentences as a means of expression of human

feelings and thoughts in a certain psychological situation and their emotional functions have not been discussed. Elliptical sentences are sentences in which one or more main parts of a sentence, as well as structural elements (connectors, particles) are omitted, but can be easily reconstructed by analogy, adaptation to the context, situation or content of the sentence. At the same time, having an emotional-expressive tone, they gain different connotations as a result of interaction with the components of the text and emotional units. The article discusses the fact that elliptical sentences express emotional and evaluative meaning at the syntactic level, create dynamism in speech, natural conversation intonation, and perform the function of transmitting various emotions. In particular, the models of elliptical sentences formed by the reduction of certain parts of speech, which are the means of expression of the primary and secondary members, and sometimes the members of complex sentences, their use in dialogic speech, their position as a means of expression of emotions are considered.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova